

DOI: <https://doi.org/10.15407/ingedu2018.51.007>
УДК: 330.1:167.1] : 001.32(477) НАНУ «1918/1934»
JEL: B 10, B 14, B 31

Горін Н.О., кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу економічної історії
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9110-9129>
e-mail: nazzar@ukr.net

ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В УАН – ВУАН (1918–1934 рр.)

Стаття присвячена історії формування Української академії наук. Прослідковано передумови її створення та охарактеризовано первинну організаційну структуру. Розкрито бар'єри та напрями розвитку академічних досліджень з економіки в рамках діяльності економічної секції Третього відділу Української академії наук та Всеукраїнської академії наук. Відзначено, що одним з співтворців Академії наук був видатний вчений-економіст, перший академік з економіки та перший голова Соціально-економічного відділу – М.І. Туган-Барановський.

Виокремлено комісії, секції та товариства, в яких проводились економічні дослідження в галузі статистики, економіки торгівлі та промисловості, історії народного господарства, фінансової науки, політичної економії. Узагальнено рекомендації, які співробітники Соціально-економічного відділу пропонували радянській владі впровадити під час реалізації нової економічної політики: захист приватної ініціативи; врахування ринкових умов при ціноутворенні; демонаполізація сфери торгівлі, обігу та кредиту; диференціація селянських господарств; застосування різних форм землекористування та розвиток кооперації. Охарактеризовано побутові та фінансові умови діяльності наукових співробітників.

Відзначено деструктивний вплив радянської адміністративно-командної системи на організаційну та наукову роботу структурних підрозділів Академії наук. Обґрунтовано негативні наслідки лобювання владою марксистсько-ленінської політико-економічної формаційної парадигми при проведенні соціально-економічних до-

сліджень. Прослідковано трагічну долю науковців, котрі не підтримували політику Комуністичної партії та не поділяли її економічної доктрини. Відзначено історичну роль Соціально-економічного відділу УАН – ВУАН в становленні економічної науки в Україні.

Ключові слова: Українська академія наук, Всеукраїнська академія наук, Соціально-економічний відділ, економічні дослідження.

Gorin N.

ECONOMIC STUDIES AT THE UAS – AUAS (1918–1934)

The article considers the history of formation of the Ukrainian Academy of Sciences. The author describes the preconditions for its creation and the primary organizational structure. Revealed the barriers and directions of the development of academic studies on economics within the framework of the economic section of the Third Department of the Ukrainian Academy of Sciences and the All-Ukrainian Academy of Sciences. It is underlined that one of the co-founders of the Academy of Sciences was an outstanding scientist-economist, the first academician in economics and the first chairman of the Socio-Economic Department – M.I. Tugan-Baranovsky.

Indicated commissions, sections and societies in which economic studies were conducted in the field of statistics, trade and industry economics, history of the national economy, financial science, and political economy. Summarized the recommendations that the Socio-Economic Department staff proposed to the Soviet authorities during the implementation of the new economic policy, such as protection of private initiative; taking into account market conditions for price formation; demopolization of the sphere of trade, circulation and credit; differentiation of peasant farms; application of different forms of land use and development of cooperation. The article describes the household and financial conditions of the research staff.

The author points out the destructive influence of the Soviet administrative-command system on the organizational and scientific work of the structural subdivisions of the Academy of Sciences. He also indicates the negative consequences of the lobbyism, on the part of the authorities, of the Marxist-Leninist formational paradigm in socio-economic researches. Traced the tragic fate of the scholars who did not support the policy of the Communist Party and did not share its economic doctrine. Highlighted the historical role of the Socio-Economic Department of the UAN – AUAN in the formation of economic science in Ukraine.

Key words: *Ukrainian Academy of Sciences, All-Ukrainian Academy of Sciences, Socio-Economic Department, economic studies.*

Інституційне забезпечення наукових досліджень в академічній формі було заповітною мрією української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст. Створення власної Академії наук у 1918 р. свідчило про піднесення престижу української науки та культури до європейського рівня, було одним із найважливіших цивілізаційних та державотворчих кроків у нашій історії.

Цього року відзначається сторічний ювілей із часу створення найвищої української наукової інституції – Національної академії наук. Завдання, які стоять перед Академією тепер, по своїй суті суголосні з тими, що були на початку її створення: це дискусії з владою щодо перспектив свого функціонування, питання фінансового забезпечення наукової роботи, проблема належного рівня науково-дослідної бази, наміри структурної реорганізації підрозділів Академії тощо. Впродовж часу своєї діяльності у статусі УАН – ВУАН Академія часто відчувала сильний адміністративний тиск з боку влади, внаслідок якого змушена була проводити не завжди прийнятні з наукової точки зору організаційні та кадрові рішення. Співробітники усіх відділів пережили чимало випробувань, часто доленосних, котрі змінювали не лише напрями та тематику наукових досліджень, а й безпосередньо впливали на їх життєві долі, які почасти завершувалися досить трагічно. Тож з нагоди 100-річного ювілею варто більш детально дослідити історію становлення економічної науки, охарактеризувати умови, проблеми, бар'єри та напрями розвитку академічних досліджень з економіки, відзначити людей, які зробили помітний внесок у розвиток української та світової економічної думки, ввести в науковий обіг маловідомі та непоціновані роботи українських вчених-економістів.

Історії Національної академії наук України присвячено чимало монографій, наукових, журнальних та газетних статей, мемуарних видань, довідкових та статистичних матеріалів тощо. Разом з тим наявна література по-різному висвітлює окремі етапи становлення української науки. Передовсім це відноситься до першого, найбільш доленосного та водночас трагічного періоду існування Академії наук, заснування якої відбулося наприкінці 1918 року. Серед останніх праць, присвячених історії розвитку економічних досліджень в період існування УАН – ВУАН, варто відзначити роботи С. Злупка, П. Леоненка, Л. Горкіної, Л. Корній-

чук, М. Чумаченка, Е. Лібанової, В. Небрат, Н. Супрун, К. Гордіци, М. Шевченка. Окремо варто відзначити історико-біографічний довідник Відділення економіки НАН України [11]. Більшість праць стосується наукової діяльності перших академіків з економіки, натомість детальнішого розгляду потребує питання загального контексту організації економічних досліджень у період становлення Академії наук, визначення проблематики наукових пошуків та характеристики інституційних умов дослідницької діяльності.

Метою публікації є представлення процесів становлення економічних досліджень в Українській академії наук, характеристика її організаційної структури, аналіз та узагальнення проблематики наукових пошуків, оцінка їхнього впливу на реальну господарську політику, розкриття впливу політичних чинників на становлення академічної науки.

У квітні 1917 р. на засіданні Українського наукового товариства в Києві було підняте питання про необхідність організації роботи з утворення Української академії наук. Проте реалізувати цей намір вдалось лише з приходом до влади гетьмана П. Скоропадського та постановам Української Держави. Відповідальним в Раді Міністрів за організаційні питання по створенню Академії був призначений М. Василенко – міністр народної освіти та мистецтв (3 травня – 25 жовтня 1918 року). Завдяки високим організаторським здібностям М. Василенка, вмінню згуртовувати навколо себе однодумців, здатності швидко переходити від ідеї до її реалізації, одразу закипіла підготовча робота до утворення Української академії наук. Вже в червні розпочала свою роботу Комісія по утворенню УАН, яка діяла при Міністерстві освіти та мистецтв. Для організаційних потреб уряд виділив Комісії 200 тис. карбованців. Перше її засідання відбулось вже 9 липня 1918 р. Під час його відкриття міністр М. Василенко виголосив промову, в якій слушно підкреслив, що «утворення Української академії наук має велике національне значення, бо ще й досі є багато людей, які скептично та з насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не мають віри в життєві сили українського народу, не вважають можливим розвиток української мови та науки. Для тих, хто вірить в життєздатність українського народу, для кого відродження його – «святая святих», для тих утворення Академії наук має величезну вагу, являється національною потребою і черговим завданням» [10, с. 3]. Отже, творення Української академії наук було важливим елементом національного від-

родження та державного становлення. Це було і непросте завдання, і потужний виклик для уряду та наукової спільноти, враховуючи ті непрості історичні умови, в яких доводилось творити провідну українську наукову інституцію.

Загалом Комісія провела з 9 липня до 17 вересня 1918 р. 23 засідання. На них обговорювались основні питання, пов'язані з концепцією розбудови Академії. Головою Комісії був призначений акад. В. Вернадський, секретарем – проф. В. Модзалевський, а його помічником – В. Дем'янчук. До складу Комісії також входили: Д. Багалій (Харківський університет); М. Кащенко (Київський політехнічний інститут); Б. Кістяківський (Державний університет св. Володимира), Й. Косоногов (Державний університет св. Володимира); А. Кримський (Лазаревський інститут східних мов); Г. Павлуцький (Державний університет св. Володимира); Є. Спекторський (Державний університет св. Володимира); О. Сперанський (Державний університет св. Володимира); С. Тимошенко (Інститут інженерних шляхів сполучень та Петроградський політехнічний інститут); Є. Тимченко (Донський університет); М. Туган-Барановський (Київський український державний університет); П. Тутковський (Державний університет св. Володимира); С. Франкфурт (завідувач дослідною станцією Всеросійського товариства цукрозаводчиків). Українське наукове товариство у Комісії представляли Г. Павлуцький, Є. Тимченко та П. Тутковський. Разом з тим через хворобу не змогли взяти участь у роботі Комісії академіки В. Іконников та В. Палладін, а також проф. М. Сумцов.

Не виявили бажання долучитись до роботи у Комісії М. Грушевський та керівники НТШ у Львові. У Михайла Сергійовича була особиста неприязнь до нової влади, яку очолював П. Скоропадський. Колишній голова Центральної Ради не бажав жодним чином долучатись до тих проектів та заходів, які втілював новий уряд. Доходило до того, що з боку М. Грушевського були навіть спроби призупинити діяльність Комісії з організації Академії. Також у М. Грушевського та В. Вернадського були різні погляди на концепцію творення академії наук в Україні [9, с. 92]. Між ними навіть відбулась зустріч 8 червня 1918 р. із цього приводу. У своїх спогадах В. Вернадський пише, що М. Грушевський переконував його відмовитись від ідеї створення академії наук, оскільки вважав, що Україні бракує справжніх вчених, а це неминуче призведе до створення в Україні російської академії наук, яка буде займатися українськими питаннями, тобто не українці будуть

академіками, а росіяни, які не володіли українською мовою. На думку колишнього голови НТШ та Центральної Ради в той історичний час для України достатньо було існування Українського наукового товариства. Натомість В. Вернадський наполягав на тому, що справа творення української культури та науки має бути справою не лише українців, але і росіян, оскільки впродовж століть українці активно долучались до творення саме російської культури. В. Вернадський досить критично ставився і до деяких представників УНТ, негативно оцінював їх науково-організаційну позицію. За задумом В. Вернадського Академія повинна була стати потужною науковою організацією, здатною вирішувати національні, державні та побутові завдання. Вчений виступав за створення нового типу академії, де були б представлені фундаментальні та прикладні науки як основа для розвитку продуктивних сил та національного господарства [1, с. 5–8].

17 вересня 1918 р. Комісія завершила свою роботу та підготувала проекти основних документів, необхідних для прийняття урядових рішень: «Законопроект про створення Української академії наук у Києві», «Проект статуту Української академії наук у Києві», «Проект штатів Української академії наук у Києві», «Проект обрахунку витрат Академії наук у Києві на 1 жовтня 1918 р. – 1 січня 1919 р.». При розробці проекту Української академії Комісією обґрунтовувалась необхідність творення секцій української мови та літератури, а також історії. Разом з тим зверталась увага на соціальні функції науки, аргументувалась необхідність та важливість природознавчих та економіко-статистичних досліджень в час індустріальної революції.

14 листопада 1918 р. гетьман П. Скоропадський підписав ухвалений напередодні Радою Міністрів Української Держави «Закон про заснування Української академії наук», яка згідно зі Статутом стала найвищою науковою установою в Україні. Задля початку роботи Академія отримала усі необхідні кошти на господарські й організаційні потреби (566 тис. карб.), на функціонування згідно штатного розпису (майже 303 тис. карб.), а також додатково 1,5 млн карб. на спеціальні наукові заходи: експедиції, організацію та проведення спеціальних дослідів чи спостережень, підготовку наукових видань тощо [17, с. 1–2]. Дослідник історії розвитку АН УРСР М. Ветухів вважає, що «Українська академія наук, оформлена законом Української Держави від 14 листопада 1918 року, як державна установа всеукраїнського зна-

чення, була завершенням багаторічних прагнень українських вчених до організованої спільної наукової праці, яка, зокрема, мала поставити українознавство на рівень світової науки» [2, с. 172].

Перше установче Спільне зібрання УАН відбулось 27 листопада 1918 р. у Києві. На ньому були обрані перший Голова-президент Академії – В. Вернадський, а також її Неодмінний секретар – А. Кримський. Академія наук згідно зі Статутом мала три відділи: історично-філологічний (перший) відділ, з класом українського красном письменства; відділ фізично-математичних наук (другий), з класом прикладного природознавства; відділ соціальних наук (третій) з класами наук юридичних та економічних [14, с. 1].

Згідно зі штатним розписом в Академії у кожному відділі були визначені посади дійсних членів (академіків) відповідно до «паростей знання». Для Першого відділу було передбачено посади для 22 академіків, для Другого – 30 академіків, а для Третього – 20 академіків, з яких в галузі юридичних наук – 9, а в галузі економічних наук – 11 (соціологія; теоретична економія; економія сільського господарства; економія торгу та промисловості; економія кредиту, банків та грошового обігу; наука про фінанси; історія народного господарства; теорія кооперації; соціальна політика; господарська географія на народне господарство на Україні; статистика) [14, с. 1–3].

Наказом гетьмана П. Скоропадського від 14 листопада 1918 р. були призначені перші дванадцять академіків, з яких від відділу соціально-економічних наук стали: М. Туган-Барановський (теоретична економія); В. Косинський (економія сільського господарства); О. Левицький (звичаєве право України); Ф. Тарановський (порівняльна історія права) [7, с. 364]. А вже на зібранні 27 листопада були затверджені голови відділів: Другого – акад. М. Кащенко, Третього – акад. М. Туган-Барановський. Голову Першого відділу УАН було затверджено трохи пізніше – 8 грудня. Ним став академік Д. Багалій. Впродовж листопада-грудня 1918 р. у всіх трьох відділах кипіла організаційна робота: формувалися штати, визначались комісії, розподілялись кафедри, призначались директори інститутів. Так, у Третьому відділі до кінця 1918 р. була утворена низка кафедр, зокрема в царині економічних досліджень: кафедра сільського господарства (очолив В. Косинський), кафедра теоретичної економії (очолив М. Туган-Барановський). При Відділі відкрились також Інститут економіч-

ної кон'юктури та Інститут для вивчення народного господарства України. Директором останнього погодився стати акад. М. Туган-Барановський. Розпочалась робота із створення Демографічного інституту, комісії з вивчення звичаєвого права та дослідження соціального питання. Також було ухвалене рішення про включення трьох позаштатних академіків.

Нелегким виявився етап становлення УАН, адже впродовж листопада 1918 – грудня 1919 рр. керівництво Академії 15 разів порушувало перед владою, зокрема Гетьманом, Директорією, комендантом Києва, отаманом Коновальцем, Наркомосом, Радою Народних Комісарів України питання про виділення приміщень для роботи, а також охоронних листів про заборону ревізії речей та помешкань, котрі займали академіки та директори інститутів. Попри організаційні та матеріальні труднощі загалом в Академії її Соціально-економічний відділ зазнав ще й непоправних кадрових втрат, адже через хворобу припинив свою наукову діяльність В. Косинський, а на початку 1919 р. пішов із життя і голова відділу – М. Туган-Барановський. Новим керівником був обраний акад. Ф. Тарановський, а під час його відсутності на засіданнях відділу, яких впродовж 1919 р. загалом було проведено 28, головував О. Орженцький. Задля висвітлення роботи Третього відділу було прийнято рішення випустити «Записки Соціального відділу Української Академії Наук». Відповідальним редактором цього видання був обраний акад. Р. Орженцький, а його помічником призначений В. Гапанович.

У знак пошани до академіка М. Туган-Барановського, визнання його наукових здобутків та неймовірних зусиль у справі творення Української академії наук, Третій відділ назвав іменем М. Туган-Барановського премію, котру УАН планував видавати за найкращий твір з політичної економії чи дослідження народного господарства України. Продовжував свою роботу заснований М. Туган-Барановським Інститут для вивчення економічної кон'юктури та народного господарства України при Третьому відділі УАН. Навесні його очолив К. Воблий, який був обраний 17 травня 1919 р. академіком. Впродовж року співробітниками Інституту проводилось дослідження кам'яновугільної галузі Донбасу; збирались та опрацьовувались матеріали по залізничній, залізородній, марганцевій та соляній промисловості, а також з історії цукробурякової галузі; була складена бібліографія зарубіжних наукових праць, необхідних для поповнення бібліотеки

інституту; підготовлена повна бібліографія праць акад. М. Туган-Барановського; налагоджувались наукові зв'язки з установами та вченими, котрих планували залучати до розробки питань, які вивчав Інститут.

На початку 1919 р. розпочав свою роботу й Демографічний інститут, який очолив професор М. Птуха. Серед перших досліджуваних питань були смертність та шлюбність у м. Києві, фізичні особливості призваних до військової служби у Київському повіті та Києві, історичні особливості народонаселення України в різні історичні періоди. 14 червня 1919 р. академіком був обраний М. Орженцький, який наприкінці 1919 р. очолив Комісію для дослідження бюджетів. Впродовж року він працював над вивченням злочинності серед населення України у різні роки в залежності від умов, часу, місця, соціально-економічних та інших факторів. Попри все робота в Інституті із намічених питань затримувалась через нестачу необхідної наукової літератури в бібліотеках Києва. Задля вирішення цього питання було зроблене велике замовлення необхідних праць за кордоном.

Не менш складним виявився й 1920 рік, адже в країні продовжувались збройні протистояння, посилювалась господарська розруха, наростала фінансова криза. Перенесення столиці до Харкова ще більше ускладнило фінансування Академії наук, що зумовило скорочення штатів та зменшення кола наукових досліджень. У 1920 р. Третій відділ очолював акад. О. Левицький, секретарем став акад. М. Птуха. Наприкінці 1920 р. УАН мала вже 31 академіка, з яких семеро представляли Соціально-економічний відділ. Цього року було проведено 39 Спільних зборів, і приблизно така ж їх кількість відбулася у кожному відділі.

Завоювання України більшовиками позначилось і на долі Академії. Наркомосом була здійснена низка спроб адміністративними методами перебудувати «буржуазну» УАН, що працює за «гетьмансько-петлюрівським» статутом. Так, нарком освіти Г. Гринько ініціював реформу вищої школи та науки, почав активно втручатись у внутрішнє життя Академії, чим прямо порушував демократичні традиції виборності керівників академії наук. Також був запущений процес об'єднання Української академії наук та Українського наукового товариства, що офіційно було затверджено постановою Раднаркому УСРР від 14 червня 1921 р. Вона проголошувала перетворення УАН у всеукраїнську державну установу. Таким чином був змінений статут Академії від 1918 р. та пере-

іменовано її у Всеукраїнську академію наук (ВУАН). Були порушені її демократичні засади функціонування. Відтепер Академія входила у безпосереднє підпорядкування Наркомосвіти УСРР, а до Ради Академії, окрім її дійсних членів, входили представники цього комісаріату. Серед нових завдань роботи Академії проголошувалось, зокрема, таке: «Підтримувати, координувати й організовувати науково-творчу діяльність всіх наукових інститутів, відділів, об'єднань, студій та лабораторій, а також окремих громадян УСРР на користь комуністичного суспільства, згідно з загальними вказівками Народного комісаріату освіти» [3]. Запланована була й структурна реорганізація Академії, що передбачала утворення п'яти відділів: природничо-математичних наук; суспільно-історичних наук; народного господарства; педагогіки; медицини. Кожен відділ мав поділятися на секції і бюро. Разом з тим, прийнятий новий статут не був остаточно реалізований на практиці і до 1928 р. Академія продовжувала наукову роботу у складі трьох відділів.

У 1921 р. в УАН було проведено 46 Спільних засідань. Виконувати обов'язки Голови-президента УАН продовжував О. Левицький. Після його від'їзду на Полтавщину керівництво Соціально-економічним відділом проводив акад. Р. Орженцький, секретарем же залишався М. Птуха. Цього року у Третньому відділі працювало 5 академіків та було проведено 23 засідання, на яких, зокрема, були заслухані такі наукові доповіді: «Естетичні цінності» (Р. Орженцький); «Індекси шлюбності» (М. Птуха); «Система соціології П. Сорокіна» (Р. Орженцький, В. Синайський). При відділі функціонувало 5 комісій, Товариство економістів, Товариство правників, Статистично-економічний семінар та Семінар для вивчення цивільного й народного права.

Дослідження з економічної проблематики проводились в основному в Інституті для вивчення економічної кон'юнктури та народного господарства України, у Товаристві економістів та на Статистично-економічному семінарі. В Інституті на середину 1921 р. працювало лише четверо осіб, а робота проводилась над узагальненням емпіричних законів і формул розвитку соціальних явищ задля прогнозування їх зміни в найближчі роки. Хоча Товариство економістів лише починало свою роботу, проте кількість його членів інтенсивно зростала: із 30 у грудні 1920 р. до 120 у жовтні 1921 р. Товариство ділилось на секції: кооперативну, обліку народного господарства та статистичну. На Статистич-

но-економічному семінарі, заснованому у другій половині 1921 р, працювало 6 штатних співробітників, а також 15 молодших членів по економічному відділу і 13 – по статистичному. Робота на цьому етапі була присвячена питанням математичної розробки статистичних проблем. На жаль, через брак коштів у липні 1921 р. була закрита Комісія для дослідів над бюджетами, хоча програма та вся підготовча робота були виконані вчасно.

Впродовж 1922 р. штат Академії зменшився із 606 до 149 осіб. Єдиним позитивним моментом стало те, що зарплату, яку дещо підвищили, почали надсилати із Харкова не з десятимісячною, а з двохмісячною затримкою. Впродовж року в Академії було три президенти: спочатку її очолював М. Василенко, проте в березні розпорядженням із Харкова його було усунуто із посади та призначено вже немолодого О. Левицького, який у травні помер, а на його місце обрали й затвердили академіка-ботаніка В. Липського. Така ж зміна керівництва спіткала й Соціально-економічний відділ. До травня завідувачем був О. Левицький, далі керівництво здійснював Р. Орженцький, а з листопада відділ очолив М. Василенко. Незмінним секретарем залишався М. Птуха. Впродовж року у відділі було проведено 17 засідань, з яких два були присвячені заслуховуванню наукових доповідей: «Економічні зносини Польщі, України та Росії» (К. Воблий); «Перші таблиці смертності для України 1896–1897 рр.» (М. Птуха). Попри те, що кількість академіків залишалась майже незмінною, значно зменшилась кількість штатних працівників (із 40 до 7), що звісно не могло не позначитись на якості та обсязі наукової роботи відділу.

У Демографічному інституті продовжувалось дослідження статистики смертності та природного руху населення в Україні (1891–1910 рр.). Статистично-економічний семінар та його економічна секція проводили історико-економічні дослідження первісного суспільства та критичний аналіз джерел наукової думки, зокрема, праці Д. Рікардо «Основи політичної економії й оподаткування». Результатом роботи Р. Орженцького в галузі статистичних досліджень стала монографія «Елементарна теорія статистичних величин і розрахунків» [12]. Товариство економістів не мало бюджетного фінансування, попри те кількість його членів лиш зростала, сягнувши 139 осіб наприкінці року. Головою був обраний акад. Р. Орженцький, заступником – проф. С. Іванов. Секції Товариства очолювали: кооперативну – акад. К. Воблий;

прикладної економії – проф. Л. Яснопольський; статистичну – акад. М. Птуха (членом цієї секції був обраний проф. Є. Слуцький¹).

У 1923 р. тенденція до зменшення штату ВУАН продовжилась. Цього року відбулось чергове скорочення, тож наприкінці року залишилось працювати лише 117 чоловік, з яких наукових співробітників було 82 (разом з академіками), науково-технічних – 21, а нижчого персоналу (двірників, кур'єрів тощо) залишилось лише 14 осіб. Деякі звільнені співробітники продовжували наукову роботу, проте плату не отримували, хіба зрідка невеликі суми із операційних кредитів Академії. Дещо покращилось грошове забезпечення науковців, хоча і це поняття досить відносно: якщо у грудні 1922 р. зарплата академіка складала 45 млн радянських карбованців, або ж 2 крб золотом (близько 1 долара), то наприкінці 1923 р. академік вже отримував 40 зол. карб. (20 доларів) на місяць, а звичайні наукові співробітники – в середньому по 30 зол. карб. (15 доларів). Ця сума була відчутно більшою, ніж попереднього року, проте і її вистачало лише на харчування.

Соціально-економічний відділ у 1923 р. очолив акад. М. Василенко. Йї попередній керівник – акад. Р. Орженцький виїхав у 1922 р. до Варшави, де влаштувався на роботу професором у Варшавський університет та читав курси з політичної економії. Із 38 академіків ВУАН у 1923 р. в Соціально-економічному відділі залишилось лише четверо. З від'їздом Р. Орженцького припинив свою роботу Статистико-економічний семінар, натомість розгорнув діяльність Семінар для вивчення суспільного життя, який очолив новообраний академік О. Гіляров (25.05.1923).

Керувати Соціально-економічним відділом у 1924 р. продовжував М. Василенко. Проте в квітні він був засуджений до десяти років позбавлення волі по сфабрикованій НКВС справі «Київського обласного центру дій». На прохання київської наукової громадськості вчений був звільнений наприкінці року та повернувся до наукової роботи, проте стан його здоров'я значно погіршився, що відчутно знизило продуктивність його праці. Замість М. Василенка виконував обов'язки голови акад. О. Гіляров, секретарем залишався М. Птуха. У Відділі працювало 4 академіки та 7 штат-

¹ Слуцький Є.Є. Про вимірювання корисності. 1921; Слуцький Є.Є. Про логічне збудування теорії правдоподібності. 1922; Слуцький Є.Є. До питання про основи чистої економії: потік можливостей, як загальна форма свідомого поводження фізичних процесів і всякого буття взагалі (2 доповіді). 1921.

них наукових співробітників, не рахуючи членів товариств, а також 46 позаштатних, що не отримували від Академії ніякої платні. Впродовж року було проведено лише 10 засідань. У Демографічному інституті продовжувалась робота над збором статистичних матеріалів щодо міграції населення в кінці XIX – на початку XX ст., укладались таблиці смертності з розподілом їх за 11 національностями, збирались матеріали щодо демографії України. Товариство економістів, керівником якого був акад. К. Воблий, налічувало вже 146 членів. На зустрічах Товариства відбувалось заслуховування наукових доповідей його членів, зокрема таких: питання з історії цукробурякової галузі України та шляхів її відродження, питання збільшення врожайності зернових, розвиток продуктивних сил України, особливості біржових котирувань, дискутувались методологічні питання «базису» та «надбудови»².

На початку 1925 р. в Академії наук працювала ревізійна комісія Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції УСРР та Наркомосу УСРР, яка у своїх висновках, зокрема, зазначила, що ВУАН бракує чіткої організаційної структури та наголосила на відсутності планування роботи. Відповідно до зроблених висновків Академії доручалось розробити проект нового статуту на основі «принципів монізму в структурі», що передбачало організацію в ній двох відділів: Природничо-математичного та Соціально-історичного. Попри це впродовж року Академія проводила наукові пошуки відповідно до первинної своєї структури. Економічна проблематика досліджень залишалася прерогативою наукової роботи Третього відділу. В 1925 р. до його складу були обрані нові академіки, двоє з яких по економічній секції – В. Левитський та Л. Яснопольський. Так, В. Левитський в поточному році працював над питанням ринку сільськогосподарських і промис-

² Бобир-Бухановський Л.М. Шляхи відродження цукрової промисловости. 1924; Воблий К.Г. Методи біржових котировок. 1924; Воблий К.Г. Продукційні сили України. 1924; Корчак-Чепурківський Ю.О. Джерела до вивчення продукційних сил людности України, їх хиб та способи впорядкування. 1924; Корчак-Чепурківський Ю.О. Продукційні сили людности України на підставі переписів останніх років. 1924; Кривченко Г.О. Пределы повышения урожайности зерновых хлебов на Украине. 1924; Перлін М.І. О характере связи между «базисом» и «надстройкой». 1924; Плевако О.А. Цукро-бурякова промисловість на Україні в середині XIX в. за відомостями М. Віта. 1924; Птуха М.В. Краеведение и изучение социально-экономических особенностей СССР. 1924; Птуха М.В. Про краєзнавчу роботу на Україні в 1923 р. 1924.

лових продуктів Росії та України, досліджував питання про межі продуктивності праці в сільському господарстві, а також історію господарського побуту східних народів. Л. Яснопольський аналізував особливості та перешкоди у діяльності фінансових установ України. К. Воблий працював над теорією демографічної статистики та очолював роботу у Семінарі для виучуванням народного господарства. Впродовж року було проведено 8 засідань, а наукова робота велась із збору матеріалів з історії цукробурякової промисловості, а також дослідження продуктивності праці в цій галузі. Товариство економістів розширилось до 158 членів. Всі секції працювали та проводили свої наукові зустрічі, проте тимчасово закритою була Секція теоретичної економії. Більшість доповідей стосувались особливостей розвитку цукрової галузі, впливу на її розвиток урядової політики, піднімалось питання місцевих бюджетів та розвитку промисловості окремих областей³.

Академія наук продовжувала відстоювати свій проект статуту. Його декілька разів почергово розглядали пленум Укрголовнауки та Адміністративно-фінансова комісія Раднаркому. Зокрема, з боку влади були поставлені питання щодо необхідності видачі науковцям Раднаркомом дозволу на друкування їхніх праць, про вибори відкритим голосування та деякі інші, що підривали незалежність у виборі теми дослідження та обмежували демократичний дух у діяльності Академії. Попри нездорову обстановку з реорганізації Академії всі її Відділи працювали у штатному режимі. Зокрема, у 1926 р. у Соціально-економічному відділі працювало 6 штатних, 2 позаштатних академіки та 2 члени-кореспонденти. Відділ очолював М. Василенко, секретарем залишався М. Птуха. К. Воблий продовжував керувати Семінаром із вивчення народного господарства України та головував у То-

³ Горецький А. Перші цукроварні на Україні. 1925; Жорніков М. Промисловість Київщини в 1923 р. 1925; Кованько П.Л. Місцевий бюджет України в 1923-1924 рр., порівнюючи з передвоєнним. 1925; Орлова З.М. Організація внутрішньої торгівлі цукром в Росії та на Україні в першій половині XIX ст. 1925; Перлін М.І. Критика методологічних будувачь історичного матеріалізму. 1925; Підгаєць С.І. Початковий розвиток цукрової промисловості України в зв'язку з сільським господарством у першій половині XIX ст. 1925; Плевако О.А. Спроба нариса основних питань з історії цукро-бурякової промисловости України до 1850 року. 1925; Сонні Г. Вплив митної політики російського уряду на цукрову промисловість передреформової України. 1925; Яснопольський Л.М. Кредитові установи на Україні. 1925; Яснопольський Л.М. Дніпробуд. 1925.

варистві економістів. Свою наукову роботу зосередив на дослідженні економіки промисловості і торгівлі. М. Птуха залишався керівником Демографічного інституту та працював над теоретичною статистикою, демографією України та Росії. Л. Яснопольський був призначений головою Фінансової комісії при Академії наук, займався питаннями економіки Києва та Київщини. Позаштатний академік В. Левитський розробляв питання сільськогосподарської економіки. Продовжувало продуктивну діяльність Товариство економістів, чисельність якого зросла до 167 осіб. Особливо активно обговорювались питання кооперації, продовжувалось дослідження цукрової та текстильної галузей промисловості, перспектив розвитку внутрішньої та зовнішньої торгівлі, аналізувались особливості післявоєнної відбудови країн Європи та сучасна зовнішньоекономічна кон'юнктура. За результатами наукових дискусій були опубліковані деякі монографії⁴.

У травні 1927 р. Раднарком припинив розгляд запропонованого Академією статуту. Розпочалось відкрите втручання з боку влади у діяльність ВУАН, що супроводжувалось політичним та ідеологічним тиском. Так, внаслідок адміністративного впливу була створена Науково-дослідна кафедра марксизму-ленінізму, а перед цим – науково-дослідна кафедра історії єврейської культури. Академіків таємно перевіряли на лояльність до радянської влади, оцінювали їхнє ставлення до національної історії, україн-

⁴ Воблий К.Г. Матеріали з історії цукрової промисловості по архівах та бібліотеках Ленінграду. 1926; Воблий К.Г. Методи та план праці Семінару для виучування народного господарства України. 1926; Воблий К.Г. Про місце і досягнення споживчої кооперації в крамобігові УСРР. 1926; Воблий К.Г. Текстильна промисловість на Київщині. 1926; Деконський П. Заробітна платня на цукроварнях України в середині XIX в. 1926; Каган А.М. Робітнича Кооперація в Києві. 1926; Кривченко Г.О. Проблеми господарчого відбування Європи. 1926; Курц Б.Г. Торгівля України зі Сходом. 1926; Ландо Б.Б. Критично-економічна аналіза перспективного плану розвитку цукрової промисловості. 1926; Лапоногов О.М. Кон'юнктура світового хлібного ринку і наш хлібний експорт. 1926; Орлова З.М. Транзит товарів через Україну. 1926; Пилипенко В.М. Державна монополія зовнішньої торгівлі. 1926; Плевако О.А. Дані обліку цукроварень України року 1848. 1926; Плевако О.А. До дат побудування перших цукроварень на Україні (сторіччя цукрової промисловості на Україні). 1926; Цейтлін С. Цукрова промисловість Київщини. 1926; Черняхівський Ю.Г. Надходження безпосередніх податків по м. Києву в зв'язку з торговельною кон'юнктурою. 1926; Ярошевич А.І. Капіталістична оренда на Україні перед революцією. 1926; Яснопольський Л.М. Дніпрельстан. 1926.

ської культури тощо. З боку влади просувалась реформа «Скрипника – Озерського», яка була викладена в «Основних принципах реорганізації ВУАН». У таємному додатку до цього документу, який називався «Політичні моменти з реорганізації Української академії наук» [6], було запропоновано на посаду Президента підтримати академіка П. Тутковського, на Віце-президента лобювати О. Шліхтера, завідуючим Першим відділенням – академіка О. Фоміна, а Другого – академіка М. Грушевського; ввести до числа співробітників Академії комуністів, які б вплинули на вибори нової Президії; замість трьох відділів організувати два: Природничо-технічних наук та Соціально-історичних наук з поділом їх на секції та допоміжні установи; створити під егідою Академії по всій Україні науково-дослідні кафедри.

Попри нездорову обстановку в Академії всі підрозділи продовжували наукову роботу. У 1927 р. керівництво Третього відділу залишалось тим самим: М. Василенко – голова, М. Птуха – секретар. За спеціальністю політична економія академіком був обраний С. Солнцев, який займався дослідженням теоретико-економічної думки в СРСР [15]. У Відділі працювало 6 штатних академіків, 4 позаштатних та 2 члени-кореспонденти. Окрім них працювало ще 9 штатних та 97 позаштатних наукових співробітників. Упродовж року Відділ мав 12 засідань, на яких було розглянуто 115 питань. В Демографічному інституті продовжувався збір матеріалів із статистики населення в Україні, узагальнення його професійного, соціального та національного складу. Розпочала свою роботу Комісія для виучування продукційних сил України під керівництвом акад. Л. Яснопольського. До її складу входили 20 різних установ та секцій. Комісія тісно співпрацювала із Укрдержпланом та займалась вивченням продуктивних сил народного господарства України; еволюції сільського господарства в Україні; можливостей та форм участі України в світовому господарстві; перспективами розвитку окремих галузей економіки (цукрової, тютюнової, шкіряної, текстильної, лісової та ін.)⁵.

⁵ Воблий К.Г. Дані архіву та бібліотек Ленінграду з історії цукрової промисловості в II половині XIX ст. 1927; Воблий К.Г. До питання про заснування текстильної промисловості на Україні. 1927; Воблий К.Г. Про заведення текстильної промисловості на Україні. 1927; Воблий К.Г. Розвиток народного господарства України. 1927; Вольтман Р. Ринок тютюнової сировини на Україні. 1927; Ісаак'ян І.Г. Загальна характеристика шкурної промисловості на Україні. 1927; Карпенко В.В. Розвиток продукційних сил та соціально-господарче призначення цивільних прав. 1927; Кривченко Г.О. Становище

Активізувалась робота Комісії з вивчення фінансових справ, яку очолював акад. Л. Яснопольський. До її складу входили 9 штатних, зокрема П. Кованько, М. Мітіліно, В. Карпеко, Г. Тіктін, та 16 позаштатних співробітників. Комісія збиралась кожні два тижні, окрім літніх канікул, а до переліку проблем, які вона розробляла, відносились такі питання: місцеві фінанси, муніципальне господарство, рента міських земель та їх цінність, регулювання міського будівництва, економічні властивості банків СРСР, функціонування приватної промисловості, умови запровадження податку на прибуток, особливості діяльності товариств обопільного кредиту, розробка теорії державного контролю⁶. Товариство економістів вперше показало тенденцію до зниження кількості своїх членів. Деякі члени виїхали за кордон, інші активізували свою роботу в секціях та комісіях, що діяли при Третьюму відділі. Найбільш активною залишалась робота із обговорення кооперативного питання.

Наприкінці грудня 1927 р. Нарком освіти М. Скрипник отримав директиву від політбюро ЦК КПБ(у) щодо заходів, які потрібно реалізувати відносно ВУАН. Зокрема, мова йшла про підтримку тих наукових кадрів та груп, які проявляли лояльність до влади; необхідність зняття із керівної посади С. Єфремова та підтримки С. Грушевського; введення до складу Президії Академії наук нових членів із наукових кіл, не пов'язаних із антирадянською діяльністю, та покласти на них повноваження із керівництва Академією; на посаду Президента висунути кандидатуру Д. Заболотного; домагатись якнайшвидшого проведення нових виборів президента ВУАН [5].

сільського господарства Лісостепової України. 1927; Лапоногов О.М. Економіка України як предмет досліджень 1917–1927 рр. 1927; Лапоногов О.М. Зернове господарство України в часі реформи 1861 р. 1927; Лапоногов О.М. Нове в міжнародній хлібній торгівлі і наші завдання. 1927; Підгаєць С.І. Матеріали з хлібної торгівлі України в першій половині XIX ст. 1927; Тимофіук Ф. Київський молочний ринок. 1927.

⁶ Бистрицький Л. Деякі явища будівництва ціни в радянському господарстві. 1927; Іліцький Л. Хлібозаготовочна кампанія 1926-1927 р. на Україні і в Союзі. 1927; Кованько П.Л. Житлова криза в Німеччині. 1927; Кованько П.Л. Житлова криза у нас і в країнах Західної Європи. 1927; Меерсон М.М. Товариство обопільного кредиту в СРСР. 1927; Яснопольський Л.М. Кредитові стосунки та становище німецької валюти. 1927; Яснопольський Л.М. Державний бюджет Німеччини. 1927.

Впродовж січня-лютого 1928 р. в Академії працювала ревізійна комісія у складі Ю. Озерського, М. Левитського та Я. Білика. Результати її роботи були викладені у «Висновках та пропозиціях по обстеженню ВУАН» та мали політичне забарвлення. ВУАН звинувачувалась у тому, що вона є осередком української буржуазно-націоналістичної інтелігенції, кадетсько-монархічних російських сил та реакційних кіл колишньої університетської професури.

У квітні 1928 р. завершилась уся необхідна підготовча робота для проведення перевиборів Президії Академії наук, а вже у травні відбулись і самі вибори, які проходили шляхом відкритого голосування. Проте результати їх виявились не такими, як того бажала влада. Хоча президентом і був обраний академік Д. Заболотний, проте віце-президентом став К. Воблий. Також був прийнятий оновлений статут Академії наук, який затвердив новий керуючий орган – академічну Раду, яка поповнилась представниками Наркомосу, включила до свого складу усіх фактичних керівників науковою роботою в Академії не лише з числа дійсних її членів, але і з числа відповідальних наукових співробітників, що мали в Раді дорадчий голос. Загалом станом на 1928 р. до складу дійсних членів ВУАН входили: 30 українців, 38 росіян, 5 німців та 5 інших національностей. З УСРР було 45 вчених, з РСФРР – 20, із-за кордону – 9.

Наслідком таких несподіваних для влади результатів виборів Президії Академії наук стало незатвердження комісаріатом освіти А. Кримського, обраного на посаду Неодмінного секретаря, а також створення спеціальної комісії задля вивчення питання про українську інтелігенцію та напрацювання тактики ставлення влади до неї. Обрання членом цієї комісії голови НКВС В. Балицького означало початок репресивних заходів стосовно науковців ВУАН. Зокрема, під репресивний «каток» органів внутрішніх справ попали акад. С. Єфремов та група із 24 вчених, яким висунули обвинувачення за справою «Спілки визволення України». Літом наступного року всіх їх було засуджено до тривалих термінів ув'язнення.

У висновках і пропозиціях комісії НКО УСРР по обслідуванню Всеукраїнської Академії Наук від 15 лютого 1928 р. йшлося і про роботу Соціально-економічного відділу: «Щодо праці Третьюго відділу ВУАН треба зазначити загальну недорозвиненість цього Відділу. Як правило, всі майже його роботи виходять з точки зору

старого права дореволюційного напрямку і цілковито не пов'язані з новою марксівською соціологією, з радянською економікою та з радянським правом... Висвітлення явищ в галузі соціально-економічних наук йде по лінії теорії буржуазних економістів» [16].

Попри негативну оцінку роботи Академії та її Третього відділу зокрема, наукова робота продовжувалась за старим статутом в установах при Спільному зібранні та у Відділах. У Соціально-економічному відділі працювало 6 штатних та 2 позаштатних академіки, два члени-кореспонденти, 12 штатних наукових співробітників, бібліотекар та близько 100 позаштатних наукових та науково-технічних співробітників, не враховуючи членів наукових товариств. Головою Відділу залишався М. Василенко, так само як і секретарем М. Птуха. Впродовж року у Відділі було проведено 13 засідань, на яких вдалось розглянути близько 130 питань. При Відділі діяли один інститут, сім постійних комісій, по два семінари та наукових товариства, а також бібліотека. Продовжував свою наукову роботу Демографічний інститут під керівництвом М. Птухи. Його співробітники розробляли такі теми: людиність України, шлюбність в Україні, дослідження професій та занять на українських землях, збір статистичних матеріалів щодо міст та містечок України.

Комісія для вивчення народного господарства діяла під керівництвом К. Воблого. До її складу також входили 2 штатних та 12 позаштатних наукових співробітників. Проводились дослідження розвитку окремих галузей економіки, бюджетної системи, агропідприємства та сільськогосподарського ринку, історії фабричного виробництва, перспективних планів розвитку наукових досліджень на наступні 5 років тощо⁷. К. Воблий також керував робо-

⁷ Воблий К.Г. Основні етапи розвитку кооперативної орендної цукрової промисловости. 1928; Галка К.Н. Агропідприємства в хмільовій культурі в зв'язку з підвищенням врожайности. 1928; Зільберман І.І. Економіко-географічні умови утворення та розвитку цукрової промисловости на Правобережжі. 1928; Кривченко Г.О. Бюджетні досліді на Україні після революції. 1928; Лапоногов О.М. Економіка України як предмет дослідження. 1928; Оглоблин О.П. Кріпацька фабрика на Україні. 1928; Середа Н.С. Лісова промисловість України в сучасний момент. 1928; Синявський А.С. Наслідки географо-економічного дослідження Дніпрельстану. 1928; Шашевський Є.Д. Сільсько-господарський ринок Правобережної України за дореформенної доби. 1928; Шарлемань М.В. Стан та перспективи мисливського господарства в УСРР. 1928; Ярошевич А.І. З економіки птахівництва в районі

тою Семінару для виучування народного господарства України, до якого входили 23 молоді наукові співробітники, що досліджували здебільшого окремі галузі економіки України. Продовжував К. Воблий керувати і Товариством економістів, яке налічувало вже 176 членів (139 дійсних членів, 25 членів-кореспондентів та 12 членів-співробітників). Впродовж року відбулось 40 засідань пленуму та секцій, на яких із доповідями, які частково були опубліковані, виступали члени Товариства⁸.

Під головуванням Л. Яснопольського проводила засідання Комісія для виучування фінансових справ. До її складу входили 9 членів та 21 науковий співробітник. Впродовж року Комісія провела 30 засідань, на яких, зокрема, розглядались питання з історії київських банків, кредитних товариств, особливостей розмежування сфер державного та місцевого господарства, проблема рентного оподаткування міських земель тощо. За результатами роботи Комісії її членами були підготовлені одноосібні монографії⁹.

Фактично з 1929 р. через зміну процедури виборів влада повністю взяла під контроль діяльність ВУАН, що було прямим втручанням в її організаційну та наукову роботу. Її Соціально-економічний відділ фактично втратив керівну координаційну роль у науковому обґрунтуванні народногосподарського та соціального розвитку України як незалежної самостійної держави [4, с. 22].

південно-західної залізниці. 1928; Ярошевич А.І. П'ятирічний план роботи Комісії для виучування народного господарства України. 1928; Ярошевич А.І. Про складання історії української економічної думки, словника українських економістів і статистиків та української економічної бібліографії. 1928.

⁸ Белінг Д.О. Виучування риби та рибне господарство на Україні з кінця XIX ст. 1928; Джолов Г.А. Стан хмільового ринку за кордоном за останні три роки. 1928; Дубняк К.В. Садовоогородня профшкола на Київщині. 1928; Гиглавий Н.Я. Про картоплесіяння краю. 1928; Жидецький Б.Ф., Корчагін Ю.О. Агропідприємства по підвищенню якости хмелю в зв'язку з перспективами експорту. 1928; Завистовський П.О. Стан сільсько-господарського рибництва на Україні та перспективи його розвитку. 1928; Карпенко В.В. перевага видатків як принцип державного господарства. 1928; Колодуб М. Про збудування в Києві консервного заводу. 1928; Чирвінський В.М. Поклади бурого вугілля на Україні. 1928.

⁹ Альтерзон С.Г. Історія київських банків. 1928; Височанський П.Ф. Типові ознаки дореволюційного та сучасного кредитового товариства на Україні. 1928; Карцева Н.М. Рентне оподаткування міських земель. 1928; Кованько П.Л. Розмежування сфер державного та місцевого господарства. 1928; Яснопольський Л.М. Завдання дослідження території Дніпрельстану. 1928.

Почалося перетворення Академії на радянську установу під партійним керівництвом на основі марксистсько-ленінської ідеології та адміністративних методів управління. Замість пленуму дійсних членів вищим її органом стала Рада, а головним виконавчим органом – Президія, до якої тепер входили президент, два віце-президенти, неодмінний секретар та 5 академіків. Через вибори 1929 р., що проводились на розширеному засіданні Ради ВУАН, до складу дійсних членів з порушенням демократичних прозорих процедур були введені М. Скрипник, В. Затонський та О. Шліхтер. Останній впродовж 1929–1930 рр. очолював Соціально-економічний відділ, а в 1931–1938 рр. був віце-президентом Академії наук УРСР. Аналізуючи проблему реорганізації Всеукраїнської академії наук Н. Полонська-Василенко та С. Єфремов гостро охарактеризували роль О. Шліхтера в цьому процесі. Зокрема, Н. Полонська-Василенко згадувала, що «О. Шліхтер був завжди далекий від науки... Він посідав вищі пости в Наркомзаксправ, потім в Наркомземі, але десь посковзнувся і в Академії пошепки передавали соковиту характеристику М. Скрипника, що для нього, мовляв, єдиним форумом може бути Академія Наук. Так партія «зіслала» Шліхтера до ВУАН... В Академії Шліхтер залишався безбарвною фігурою і був маріонеткою в руках партії» [13, с. 65]. Негативно описував діяльність О. Шліхтера і С. Єфремов у своїх спогадах: «Здається, таки серйозно хочуть підкинути нам академіком (!) Шліхтера... Комуністам конче хочеться підкинути нам когось із-поміж себе, а так як учених у них нема, то думають аби-кого. Таким чином перегортується сторінка за сторінкою в історії ганьби нашої Академії» [8, с. 240–241].

У своїх публікаціях О. Шліхтер піддавав гострій критиці позицію вчених-аграріїв, які протестували проти монопольного розвитку зернової галузі в Україні та перетворення її на харчову базу всього Радянського Союзу. Натомість О. Шліхтер обґрунтовував необхідність розвитку сільського господарства Української СРР в контексті загальносоюзних потреб та доводив необхідність проведення інтенсивної колективізації селянських господарств. Також О. Шліхтер виступив одним з головних критиків наукових поглядів М. Волобуєва, який в статті «До проблем української економіки»¹⁰ писав, що до революції Україна була колонією Росії європейського типу (тобто як Польща чи Фінляндія, не відсталішою

¹⁰ Волобуєв М.С. До проблеми української економіки. Більшовик України. 1928. № 2. С. 46–73; № 3. С. 42–64.

від метрополії), тому до СРСР Україна ввійшла як рівноправна держава, тож Україні доганяти Росію не було чого. Позбавлення ж українського народу права керувати своєю економікою, а тим паче експлуатувати український народ – справа, ворожа комунізму. Тобто цей вчений зважився виступити проти планів партії у економічній сфері. Викриваючи «волобуєвщину», О. Шліхтер називав її «економічною платформою шумськізму», що нібито стала критерієм організації збройної антирадянської інтервенції польського, французького, німецького й інших імперіалізмів.

З кожним роком ситуація в Академії все більш загострювалась. Дослідник історії Академії наук М. Ветухів так її охарактеризував: «1930 рік став роком остаточного подолання більшовиками української науки. З Академії наук старанно викорінено дух ентузіазму, відданої, ідейної праці над проблемами українознавства, вільної дискусії та необмеженої творчості. Комуністи принесли з собою казенну рутину, ідейну убогість, доктринерську обмеженість» [2, с. 175]. У 1931 р. був ліквідований Історико-філологічний відділ, а в 1934 р. така ж доля спіткала й Соціально-економічний. ВУАН була підпорядкована РНК УРСР та фактично перетворилась на асоціацію галузевих інститутів.

Висновки. Утворення Української академії наук у 1918 р. було знаковою подією в історії України. Завдяки цьому наукові дослідження були структуровані за тематикою та організовані по Відділах, загалом виведені на новий, якісно вищий рівень. Економічна частина наукових пошуків була зосереджена в комісіях та секціях при Третьюму відділі Української Академії Наук: Інституті для виучування економічної кон'юнктури та народного господарства, Демографічному інституті, Комісії для виучування продукційних сил, Комісії для дослідів над бюджетами, Комісії для вивчення народного господарства України, Комісії для вивчення фінансових справ, Товаристві економістів.

Період становлення Академії загалом, та Соціально-економічного відділу зокрема, був досить складним, як в матеріальному, так і в моральному вимірі. Впровадження у 1920-х роках нової економічної політики, яка до певної міри відродила ринкову економіку, сприяло пожвавленню наукового процесу. Вчені розгорнули свою роботу в галузі статистики, економіки торгівлі та промисловості, історії народного господарства, фінансової науки, політичної економії. Проте з боку влади постійно чинився психологічний та адміністративний тиск на вчених, що

обмежував рамки наукових досліджень, звужував їх у контексті ортодоксально-марксистської ідеології. Основним завданням вчених-економістів стало вирішення питання відновлення ринкових відносин при збереженні загальної позаринкової спрямованості офіційної політики, яка орієнтувалась на колективізацію сільського господарства, одержавлення економіки, побудову системи централізованого директивного планування. Вчені економічної секції Третього відділу обґрунтовували необхідність повернення економічної політики радянської влади до загальноприйнятих у світовій науці уявлень щодо рушійних сил соціально-економічного розвитку, які базувались на приватній ініціативі, різних формах власності та способів взаємодії, врахуванні ринкових умов при ціноутворенні. Вчені аргументували необхідність монополізації сфери торгівлі, обігу та кредиту, диференціації селянських господарств, доцільність застосування різних форм землекористування та розвитку кооперації.

Хоча реальний вплив співробітників ВУАН на економічну політику радянської влади був незначним, проте вони здійснили істотний внесок у розвиток світової економічної теорії, зокрема М. Туган-Барановський та Є. Слуцький, зробили неоціненний вклад у дослідження історії господарства та економічної думки України, обґрунтування її самодостатності та потенціалу розвитку окремих галузей, заклали потужний теоретичний фундамент для подальших наукових пошуків.

1. Вернадський В.І. В справі заснування Української Академії Наук у Києві. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. Київ: Видання Української Академії наук. 1919. С. 5–8.
2. Ветухів М. Основні етапи розвитку Української Академії Наук. *Літературно-науковий збірник*. Нью-Йорк, 1952. С. 172–176.
3. Вісті ВУЦВК. Харків, 1921. 21 липня.
4. Горкіна Л.П., Чумаченко М.Г. Перерваний поступ: віхи історії економічної науки в Україні (кінець ХІХ – середина ХХ ст.). *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 4 (82). С. 12–28.
5. Директива політбюро ЦК КПБ(у) народному комісару освіти УСРР М.О. Скрипнику про заходи щодо ВУАН // ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 147. Арк. 175.
6. Доповідна записка заступника народного комісара освіти Я.П. Ряппо секретареві ЦК КП(б)У Л.М. Кагановичу «Політичні моменти по реорганізації Української Академії наук». *Історія*

- Академії наук України 1924–1928: документи і матеріали*. Київ, 1998. С. 125–126.
7. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр.: в 2 т. Ужгород, 1930. (Нью-Йорк, 1954). Т. 2: Українська Гетьманська Держава. 424 с.
 8. Єфремов С.О. Щоденники, 1923–1929. Київ: ЗАТ «Газета «РАДА»», 1997. 848 с.
 9. Зайцева З. В. Вернадський і М. Грушевський: долання конфліктотенних зон в організації української науки. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2013. Вип. 18. С. 89–100.
 10. Збірник праць комісії для вироблення законопроекту про заснування Української Академії наук у Києві. Київ: Видання Української Академії наук, 1919.
 11. Відділення економіки НАН України. Історико-біографічний довідник / НАН України. Київ: Академперіодика, 2014. 244 с.
 12. Орженцкий Р.М. Элементарная теория статистических величин и вычислений. Киевское Губернское Статистическое Бюро. Киев: тип. Державне Видавництво, 1921. 162 с.
 13. Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія наук: нарис історії. Мюнхен: Друк. Logos, 1955. Ч. 1. 1918–1930. 150 с.
 14. Статут Української Академії Наук в Києві. *Державний вістник*. 1918. № 75 (від 26 листопада). С. 1–3.
 15. Солнцев С.І. Розвиток теоретично-економічної думки в СРСР за минуле десятиріччя (1917–1927). Київ, 1927.
 16. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 147. Арк. 176–194.
 17. Штати Української Академії Наук в Києві та її установ. *Державний вістник*. 1918. № 76 (від 28 листопада). С. 1–2.

References

1. Vernadskyi, V.I. (1919). In the case of the foundation of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv. Collection of works of the commission for elaboration of the bill on the founding of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv. Kyiv: Vydannia Ukrainskoi Akademii nauk [in Ukrainian].
2. Vetukhiv, M. (1952). The main stages of the development of the Ukrainian Academy of Sciences: Literary and scientific collection. New York [in Ukrainian].
3. Visti VUTsVK (1921, July 21). Kharkiv [in Ukrainian].
4. Horkina, L.P., Chumachenko, M.H. (2008). Interrupted progress: milestones in the history of economic science in Ukraine (end of the nineteenth – mid-twentieth century). *Aktualni problemy eko-*

- nomiky – Actual problems of the economy*, 4 (82), 12-28 [in Ukrainian].
5. The directive of the Politburo of the Central Committee of the CPU(b) the People's Commissariat of Education of the USSR M.O. Skrypnyk about actions on VUAN // TsDAHO Ukrainy. F. 1. Op. 6. Spr. 147. Ark. 175 [in Ukrainian].
 6. Statement by Deputy People's Commissar for Education Ya.P. Ryappo to the secretary of the Central Committee of the CP(b)U L. Kaganovich "Political moments on the reorganization of the Ukrainian Academy of Sciences" (1998). In *History of the Academy of Sciences of Ukraine 1924-1928: documents and materials* (pp. 125-126) [in Ukrainian].
 7. Doroshenko, D.I. (1930). History of Ukraine 1917-1923 years: in 2 v. Uzhhorod. V. 2. [in Ukrainian].
 8. Iefremov, S.O. (1997). Diaries, 1923-1929. Kyiv: ZAT "Hazeta "RADA"" [in Ukrainian].
 9. Zaitseva, Z. (2013). V. Vernadsky and M. Hrushevsky: overcoming of conflict zones in the organization of Ukrainian science. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka – Ukraine in XX century: culture, ideology, politics*, 18, 89-100 [in Ukrainian].
 10. Collection of works of the commission to draft a bill on the founding of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv (1919). Kyiv: Vydannia Ukrainskoi Akademii nauk [in Ukrainian].
 11. Department of Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine. Historical and Biographical Guide (2014). Kyiv: Akademperiodyka [in Ukrainian].
 12. Orzhentskyi, R.M. (1921). Elementary theory of statistical values and calculations. Kiev Provincial Statistical Bureau. Kiev: tip. Derzhavne Vidavniststvo [in Russian].
 13. Polonska-Vasylenko, N.D. (1955). Ukrainian Academy of Sciences: an essay of history. Munich: Druk. Logos, Ch. 1. 1918-1930 [in Ukrainian].
 14. Statut Ukrainskoi Akademii Nauk v Kyivi (1918, January 28). *Derzhavnyi vistnyk – State bulletin*, 75, 1-3 [in Ukrainian].
 15. Solntsev, S.I. (1927). The development of theoretical and economic thought in the USSR over the past decade (1917-1927). Kyiv [in Ukrainian].
 16. TsDAHO Ukriny. F. 1. Op. 6. Spr. 147. Ark. 176-194 [in Ukrainian].
 17. The states of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv and its institutions. (1918, January 28). *Derzhavnyi vistnyk – State bulletin*, 76, 1-2 [in Ukrainian].

Стаття надійшла 10 вересня 2018 р.